

Nem lehet közömbös számunkra, pedagógusok számára, hogy az integráció keretében a sérült gyermekek a szeretett család körében maradhatnak. Édesanyjuk gondozhatja, nevelheti őket.

Nem lehet közömbös az sem, hogy az épek példája a legjobb húzóerő a sérült gyermek fejlődésében.

Nem lehet közömbös az sem, hogy az ép gyermekek megszokják, természetesnek tartják a mozgássérült másságát.

Az iskolai szocializáció során olyan pozitív tulajdonságok fejlődhetnek ki bennük, mint a segítőkészség, a humánus, s talán felnőttkorukban toleráns emberek lesznek!

LÁSZLÓ ISTVÁNNÉ

Erdélyi gyermekjáték-tárak

Hagyományápolás a romániai magyar gyermekjáték irodalomban

A játékok tankönyvi feldolgozása

Az erdélyi magyarság több évtizedes gúzsbakötött művelődési életének voltak nagy eseményei, a folytonosságot és újrakezdést jelentő mozzanatai, amelyekről – érthető módon – abban az időben, visszafogottsággal, túlzott szerénységgel beszéltünk. Olyankor mindig úgy éreztük, hogy *Benedek Elek* utolsó üzenete "Az a fő, hogy dolgozzanak" minden nemzedék számára kötelező érvényű, és tisztességgel teljesítjük. Számvetésre, megállásra nem volt idő, mert a falurombolók országában minden pillanatnyi késedelem azzal fenyegetett, hogy soha nem pótolható szellemi értékek mennek veszendőbe. Ezért tekinthetjük példamutatónak, reménykeltőnek azt az értékmentő munkát, amelyet az erdélyi folkloristák, hivatásos vagy nem hivatásos gyűjtők, feldolgozók végeztek. Mellettük pedig már-már fanatikus kitartással küzdő és bámulatosán céltudatos, ötletes lapszerkesztők és kiadói szerkesztők csapata segítette nyomdába, tette közkinccsé ezeket az értékeket. Az erdélyi és Királyhágón túli gyermekfolklor is a hagyományörzés és -mentés fókuszába került.

Az óvodai, iskolai használatra szánt gyűjtemények, sajtóban közzétett helyi gyűjtések, játékoskönyvek, a Kritérion vagy a Tankönyvkiadó sorozatai mellett két számottevő, nagyszabású gyűjtőmunka született. Az első 1980-ban jelent meg, szerzője *Gazda Klára* hivatásos néprajzkutató, muzeológus, kötetének találó címe: *Gyermekvilág Esztelneken*. Csak ebben az egyetlen Háromszéki községben a gyermekek világa oly tág, olyan széles, hogy nyolcszáznál is több játék fér bele.

Az előbbi lapszerkesztők már-már fanatikusán küzdő csapatáról beszéltem, akik a giccses, szellemiségünk számára idegen, irányított és többnyire fordított gyermekirodalmat sikeresen ellensúlyozták a gyermekfolklor gyűjtésére meghirdetett pályázataikkal, levelezéssel, buzdítással, a szórványvidékek bekapcsolásával. (Ilyen pályázatokat hirdetett meg a *Napsugár* 1976-ban – *Egyedem, begyedem* címmel, gyermekmondókák gyűjtésére, a *Dolgozó Nő* bölcsődalokra 1971-ben, a *Jóbarát* 1971-ben *Síppal, dobbal* címmel napi gyermekjátékok gyűjtésére és aztán a nagysikerű *Öltöztess fel Zsuzsi babát* népviselet leírására, a nagyváradi *Fáklya* pedig 1976-ban *Gyermekmondókák* gyűjtésére hívta fel olvasóit. Ezek a pályázatok nem várt eredményeket hoztak, minden várakozást felülmúlóan megmozgatták a magyar családok hagyományörző aktivitását és ma is együtt látható tárgyi gyűjteményeket és szellemi értékeket eredményeztek.

Amint a *Gyermekvilág Esztelneken* szerzője, *Gazda Klára* elmondja, ez adta az ötletet, jelesen a *Jóbarát* című gyermeklap *Síppal, dobbal* pályázata – ez készítette a több évig, 1973-tól 1979-ig tartó gyűjtőmunkára. A pályázat legjobb gyűjtőjének, *Szász Veronikának* a faluját, *Esztelneket* választotta. *Esztelnek* elzárt, vasútállomás nélküli falu az egykori *Kézdi-szék* területén, a mai Kovászna megye legészakibb csücskében, az *Ojtozi havasoknak* nevezett *Nemere* hegység tövében, 1332-től szerepel a pápai dézsmák regesztrumában. Népeisége a kiegyezés utáni népszámlálás adatai és a későbbiek alapján máig stagnál. Ebből a székelyföldi faluból *Gazda Klára* összesen 803 népi gyermekjátékot közöl, 6 műfaji csoportba osztva. Ami a jelentőségét illeti, talán abban foglalható legjobban össze, amit a szerző munkája bevezetőjében vall:

"30-40 évvel *Gönczi Ferenc* Somogyban, *Kresz Mária* Kalotaszegen, *Nyárszon* és *Kiss Lajos*

Hódmezővásárhelyen végzett gyűjtése után az esztelneki gyermekéletről a somogyitól, kalotaszegitől és hódmezővásárhelyitől némiképp eltérő, alapvető vonatkozásban azonban hasonló, nem kevésbé érdekes képet rajzolhattam."

Négy évtized telt el azután, hogy megszületett a negyedik, egy falut és közösséget megjelelítő gyermekfolklór gyűjtemény, amely kiegészíti a székelyföldi játékinccsel a megkezdett gyűjtőmunkát. Gazda Klára kötete az erdélyi, romániai magyar gyermekfolklór fennmaradásának perspektíváját is előrevetítette, módszerében útmutatóvá vált a gyűjtők számára, megerősítette a hitet, hogy a magyar népköltészet és dallamvilág megőrzése közös ügy. A Kriterion kiadói sikernek könyvelhette el, és ez is igazolta a gyűjtőt, aki remélni merte, hogy könyvét "haszonnal forgatják a nevelés gondjain töprengők is", mert újabb módszertani kiadványok és gyűjteményes kötetek kiadását indította el, a pedagógusok pedig még inkább szem előtt tartották, hogy tiszta forrásból merítsenek. Az egyik sorozat a Tankönyvkiadó magyar szerkesztőségének és munkatársainak köszönhető. Az óvodák és iskolák számára készült, az akkori szigorú engedélyezésen is keresztülvitt, hivatalossá, kötelezővé tett gyűjtemények: *Vers, mese, ének, Játék az óvodában, Nyitva van az aranykapu, Barangolás meseországban* és az *Irodalmi Kistükör*.

1968-tól 1982-ig 6 olyan Gyűjteményes kötet jelent meg, amelyek tartalmaztak gyermekjátékokat a *Magyar Népzene Tárából* vagy hazai gyűjtésekből. A legtöbb kiadást megért kötetéhez 3 modell-értékű lemez is készült, ezzel indult volna az *Óvodások lemeztára*, egy szórakoztató óvodai segédanyag, a még akkor létező marosvásárhelyi gyermekkórus és együttes a kolozsvári kisiskolások előadásában. A lemeztár és később a nyolcvanas években az ilyenszerű kötetek megjelenése is megrekedt. Az egyre növekvő, giccses, dicsőítő, álhazafias versáradatban a népi ihletésű eredeti magyar folklóranyag nemkívánatos lett. Fokozott éberséggel ellenőrizték a Tankönyvkiadó magyar szerkesztőségének munkáját. 1980-tól semmilyen óvodai segédanyagot, gyűjteményt nem engedélyeztek. Illetékesek rájöttek, hogy a magyar óvodai anyanyelvi nevelés eltávolodott a hivatalos dogmáktól, nem szolgálja a homogenizáló törekvéseket.

Ekkor nőtt meg a Kriterion gyermekirodalmi sorozatának jelentősége és szerepe. Már 1971-től kis formátumú sorozatban jelentek meg ezek a gyűjtemények, amelyek vagy teljes egészükben vagy egyes fejezeteikben népi gyermekirodalmat és játékokat tartalmaztak. A *Szedem szép virágom, Selmeczi Marcella* kolozsvári zenepedagógus összeállításában jelent meg. Az énekes játékok rendszerezését a Magyar Népzene Tára szerint végezte, felhasználta az erdélyi, főleg a székelyföldi gyűjtéseket. A *Tavaszi szél vizet áraszt, az Erdő mellett esti csendben, az Énekekben hallottam* más-más jellegű kötetek után 1984-ben jelent meg ugyancsak Selmeczi Marcella gyűjtésében egy olyan könyvecske, amely a népek gyermekdalai alcímet kapta. Ez a kötet a *Csodakürt*, eredeti játékos, dallamos, kétnyelvű anyagot tartalmaz, mindenik játékos dalszövegét erdélyi költő fordította. A szerző munkájának érdekessége, hogy Kolozsvárt tanuló, nemcsak európai, hanem a harmadik világbeli diákoktól gyűjtött eredeti anyagot elénekelték, eljátszották neki a dallamot, a játékot, így hiteles, eredeti anyag került a birtokába. Az erdélyi magyar gyermekek, akik olyan sokáig elszigetelten éltek, mégis megismerhették más népek gyermekeinek játékdalait. Egyedülálló, invenciózusan és a szükség diktálta ötletességgel hiteles forrásból összeállított kötet a *Csodakürt*, amely – sajnálattal mondom – zárja a Kriterion-gyermekkönyvek sorozatát.

A második gyűjteményes kötet megjelenésekor, 1982-ben mi, erdélyi magyar pedagógusok vagy szerkesztők úgy éreztük, hogy anyanyelvünk megmaradásának, újjászületésének tanúi vagyunk. Így vettük kézbe a Kriterion egyik legszebb népköltészeti kiadványát, a *Bihari gyermekmondókákat*. E páratlan teljesítmény rövid története:

A nagyváradi *Fáklya* és a *Bihar Megyei Népi Alkotások Házának* folklórköre 1976 márciusában pályázatot tett közzé gyermekmondókák gyűjtésére. Ennek a gyűjtésnek eredményeképpen Bihar megye 34 helységéből 169 pályázat érkezett be, csaknem 7000 gyermekmondóka-változat. A pályázat szervezője *Fábián Imre*, a nagyváradi *Fáklya* szerkesztője, a bihari folklórkör magyar tagozatának vezetője. Ehhez az anyaghoz 1979-ben, a második menetben 35 helységből újabb 128 gyűjtés érkezett. Összesen 70 helységből 10 915 mondóka.

"Aligha akad Erdélyben még egy olyan megye – írja a gyűjtemény bevezetőjében *Faragó József*, a neves erdélyi folklórtudós – ahonnan bármelyik magyar népköltési műfajt ily tömegben sikerült volna mostanig összegyűjteni és archívumban tárolni". A 16 000 verssort kitevő mondóka-gyűjtemény "alighanem több, mint az eddig közölt összes magyar gyermekmondóka együttléve". Egy helységre számítva mostanáig a háromszéki Futásfalva volt az a falu, ahonnan a legtöbb mondókát ismertük (317). Ezt a csúcseredményt most egyszerre hat bihari helység is elérte, illetőleg túlszárnyalta (Nagyvárad, Szalacs, Nagyszalonta, Tenke, Cséhtelek és Éradony)." A hazai magyar gyermekfolklór gyűjtése tehát évekig foglalkoztatta a nagyváradi folklórkör tagjait és ennek a gyűjtésnek az óvónők, tanítók, a kicsinyek beszédképességét fejlesztő pedagógusok vehetik hasznát. A mondókák, kiszámolók, nyelvgyötrők, más gyermekjátékok már régóta helyet kaptak az anyanyelvi oktatás tervében. A tiszta forrásból származó népi

mondókák a nyelv, a zene, a ritmus ősi világához nyúlnak vissza. Érzelmi- és gondolatviláguk elvezet a népi hagyományok megismeréséhez, megbecsüléséhez. A környezetismereti foglalkozásokon, az állat- és növényvilág megismerésének, a beszédképesség kialakításának, fejlesztésének minden mozzanatában, a csoportos játékokban a mondókáké az elsőség, velük kezdődik a játék. Hazai szakirodalmunkban, az *Óvónők kézikönyvének* egyik szerzője, Nagy Erzsébet, marosvásárhelyi óvónő leírja, hogy a mondókák szerepének nagy fontosságot tulajdonít a gyermekek kialakuló gondolat- és érzelmvilágában. Mindig megkérdezi a gyerekeket, hogy mire gondolnak, vagy mi jut eszükbe, amikor kiolvasót vagy mondókát mondanak. Ha ezt hallják például:

Éni, péni, jupitáni
Efer, gefer, gumináni,
Iszipo-, iszipo!
Te vagy a fogó!"

A gyermekek szerint a mondóka első sorában egy csillagról lehet szó. A második sorról azt mondták, hogy egy gumibaba beszél. A harmadik sorban a két azonos hangzású szó lehet egy sziszegő kígyó, vagy elindul a fogó. A negyedik sor "már nem olyan érdekes, mert akkor már szaladni kell." A csiga-biga hívogatót vagy a "Süss fel nap" című dalocskát valamilyen bűvös játéknak tekintették, amit, ha elmondanak, teljesül a kívánságuk. A mondókák, kiolvasók tehát tágra nyitják a gondolkodás-, az értelem-, az érzelmfejlesztés kapuját. A nyelvi kifejezőmód hangutánzó, árnyaló, ősrétegekből származó bűvölete keríti hatalmába a gyermekeket. Anyanyelvi oktatásunk, nevelésünk valóságos ihletője lett a Királyhágó melléki gyűjtemény. Erről a gyűjtésről azt is elmondja Faragó József, hogy a gyűjtők vagy kutatók munkájuk közben gyakran találkoztak ismert szerzők folklorizálódott gyermekverseivel, mondókáival. Köztük említi *Szilágyi Domokos* verseit vagy az első erdélyi mondókák szerzőjének, *Gáspár János*nak versikéit. Szilágyi Domokos az erdélyi magyar költészet legnagyobb ígérete és beteljesülése volt, számtalan gyermekverset írt, a legnagyobbjáték volt számára a vers. 1976-ban jelent meg ragyogó teljesítménye a PIMPIMPÁRÉ, vers és dallam népi ihletésű gyermekjátékba ötvözése. A versekhez dallamot *Vermesy Péter* zeneszerző írt. A versek és kották a szerzők kézírásában jelentek meg. Szinte egyedülálló vállalkozás volt, az erdélyi magyar gyermekirodalom sikerkönyve lett, az iskolai és óvodai ünnepélyek, előadások kedvelt műsora.

Az erdélyi és a Királyhágó melléki magyar gyermekfolklor megőrzését, hagyományainak ápolását az olvasó és nyelvtankönyveink szerzői is feladatuknak tekintették. A hetvenes évektől a tankönyvek e tekintetben mintha megújulnának. Az új ábécés-könyv számos népi mondókát tartalmaz, játékszöveget közöl. Az I-IV. osztályos olvasókönyvek immár oktatási céllal közlik a gyermekjátékokat, a nyelvtankönyvekben felhasználjuk a kérdező, felelgető, a párbeszédés játékok szövegeit, a hangutánzó mondókákat, találós kérdéseket. Az V-VIII. osztályos olvasókönyvek külön népköltészeti fejezetet tartalmaznak, az V. osztályos könyvben kapott helyet a népi gyermekjáték. Immár tudatossá válik a gyermekekben, hogy, amit ők az iskola vagy óvoda udvarán játszottak, hova tartozik műfajilag, hogyan keletkezett, hogyan terjedt évszázadokon át. A gyermekjáték hogyan őrizte meg történelmünk eseményeit, hogyan idézi fel ezeket, amikor a gólya-gólya gilicét gyógyítja, Katalinkát biztatja, hogy szálljon fel, mert jönnek a törökök. A válogatás a műfaj sajátosságainak, szemléletességének figyelembevételével, az életkori sajátosságoknak megfelelően, aszerint történt, hogy a játék az egész magyar nyelvterületen ismert legyen. Ilyen például az iskolai közvetítéssel balladából játékká vált *Egyszer volt egy királyfi, Bartók Béla* feldolgozásában. Tudatosan választottuk azokat a játékokat, amelyek helységneveket tartalmaznak: Brassó, Pozsony, Komárom, Galánta vagy folyók, hegyek nevét: Duna, Maros, Tisza, Dráva. A Fehér liliomszál vagy a Biborkáné a gyermekek legkedvesebb játéka. És azt is tudják, hogy Biborkáné vagy Danikáné lányát Baranyában vagy Székelykeresztúron csakis aranyfarkú lovakkal húzott hintón viheti el a kérője.

A játékok kiválogatásában, az iskolai életben betöltött szerepének meghatározásában a Nagy László-i koncepció vezérelt. A gyermek érdeklődésének lélektana és a *Maurice Debesse* neveléstudományában ismert szakaszos fejlődés megállapításai alapján az érzékszervek nevelését, a képzelet és a jellem fejlesztését a gyermekkorban döntő fontosságúnak tekintik. Nagy szerepe van ebben a játékok propagálásában, kiválogatásában, kötetekbe rendezésében, amikor nevelési és didaktikai szempontokat veszünk figyelembe, az egész magyar nyelvterületen ismert változatokra gondolunk. Így tudatosítjuk a pedagógusokban azt a célkitűzést, amit évtizedeken át nem volt szabad kimondanunk, de legfőbb kötelességünknek tekintettük: – az egyetemes magyar kultúrához való igazodást, hogy részének tekintsük kulturális értékeinket és e szerint

sáfarkodjunk velük. Az óvodában, az iskolában a családdal együtt a magyarság nyelvi, kulturális, hagyománybeli, tudati egységét alakítsuk és erősítsük.

RÓZSA MÁRIA

Lucázás

December 13. – Luca napja

A Julianus naptár szerint ekkor volt a téli napforduló. A legrövidebb naphoz a leghosszabb éjszaka tartozik: az év legboszorkányosabb éjszakája. Óvták a boszorkányoktól, rontástól az embereket, állatokat egyaránt. A házak, az ólak ajtajára fokhagymával keresztet rajzoltak. Lefekvés előtt mindenkinek fokhagymát kellett nyelnie.

– Általános hit szerint karácsony éjjelén a *Luca székről* ki lehet lesni a boszorkányokat. Készítéséhez Luca napján kell nekifogni, pontos előírás szerint. Ha azután készítője az éjféle misén rááll, megláthatja, ki a boszorkány a faluban, hiszen ilyenkor szarvat hordanak. Utána azonban menekülnie kell, nehogy széttépjék. Legjobb, ha mákot szór el az úton, mert azt fel kell szedniük, így nem tudnak bosszút állni rajta.

– Az asszonyoknak tilos volt ezen a napon pl. fonni, varrni, kenyeret sütni. Luca büntetésből a fonó asszonyhoz hajítja az orsót, kóccá változtatja a fonalat, bevarrja a tyúkok tojókáját, ráül a lapátra és összenyomja a kenyeret.

Általában ajánlatos volt fejteni (babot, ruhát), hogy kifejtsék a tyúkból a tojást. Hogy ne tojjanak szét a tyúkok, abroncsba szórták az eleséget. A gazdasszonynak sokat kellett ezen a napon ülnie, hogy a kotlós jó ülős legyen. A lányok kedvenc mulatsága a tréfás jósolgatás volt. Ilyen volt pl. a *lucacédula*, cédulákra férfineveket írtak, abból minden nap egyet a tűzbe vetettek, s ami karácsonyra utoljára maradt, az a jövődéli neve. Gallyakat vízbe tettek, s ha karácsonyra kizöldült, a lány közeli férjhezmenetelét jósolta.

Az *időjárásjósló* praktikák ugyancsak a Lucától karácsonyig terjedő időszakra estek. Ilyen volt pl. *lucakalendárium*, amikor Luca – karácsony közti 12 nap időjárásából jósoltak az elkövetkező 12 hónap időjárására. Közismert még a *hagymakalendárium*: tizenkét beszózott hagymalevél segítségével a következő év havonkénti csapadékosságára következtettek.

Tollaspogácsával próbálták megtudakolni, hogy mindenki egészséges lesz-e, életben marad-e a következő évben. Annyi pogácsát sütött a gazdasszony, ahány tagja volt a családnak. Mindenki szúrt bele egy tollat. Akinek a tolla megpörkölődött a kemencében, arról azt hitték, beteg lesz, vagy meghal a következő évben.

A Csallóközben és Nyitra vidékén volt szokás a *Luca-napi alakoskodás*. Fehér lepedőben, belisztezett arccal vagy arcukat fehér túllkendővel eltakarva jöttek a lucák, akik a gyerekeket, lányokat ijesztgették. Söprűt vagy meszelőt vittek magukkal, általában nem volt szabad megszólalniuk. A háziak arcát is "bemeszelték", hogy ne legyenek kiütésesek. Megpiszkálták a tyúkokat is, hogy jól tojjanak. Különböző köszöntő szokások is ismertek voltak.

A Garamtól az Ipolyig eső területen *heverés* volt a neve:

Acélt hoztam magoknak
Cin legyen kanaljok
Cin legyen tányérjok
Bornyazzon meg a tehenjek,
Csikózzon meg a lovok,
Gazdasszonynak fia legyen,
Így heverjenek a tyúkok.

(Ethnographia 1941., gyűjtötte: Manga János)

Az ország nyugati felében a közelmúltig szokás volt a *lucázás* vagy a *kotyolás*. Luca nap hajnalán indultak el a fiúgyerekek három-öt fős csoportokban. Sokszor több csoport is járta az ismerős házakat. Fadarabot vagy szalmát vittek magukkal, s arra térdelve mondták vagy énekelték mágikus, termékenységvarázsló szövegüket. A szalmát a gazdasszony a tyúkok alá tette, hogy egész évben jól tojjanak, a jókívánásokért pedig megjutalmazta őket.